

A FILOZÓFIA KLASSZIKUSAIBÓL

Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai” (Részletek)

A. S m i t h. *A munka mint áldozat (Senior elmélete a tőkés áldozatáról)*
(Proudhon többlete)*

[[A. Smith nézete, hogy a munka soha nem változtatja értékét abban az értelemben, hogy meghatározott munkamennyiség a munkás számára mindig meghatározott munkamennyiség, azaz A. Smithnél mennyiségileg ugyanakkora áldozat. Akár sokat, akár keveset kapok egy munkaóráért — ami termelékenységétől és más körülményektől függ — egy órát dolgoztam. Amit nekem fizetnem kellett munkám eredményéért, munkabéremért, az mindig ugyanaz a munkaóra, bárhogy is változzék az eredmény. „Egyenlő munkamennyiségeknek a munkás számára mindenkor és mindenütt egyenlő értékűeknek kell lenniök. Egészségének, erejének és tevékenységének normális állapotában és az ügyességnek azon az átlagfokán, amellyel esetleg rendelkezik, nyugalmanak, szabadságának és boldogságának mindig ugyanakkora adagját kell odaadnia. Bármekkora is az áruknak az a mennyisége, melyet munkájáért viszonvásul kap, annak az árának, amelyet ő fizet, mindig ugyanannak kell lennie. Igaz, hogy ezen az áron hol nagyobb, hol kisebb mennyiséget vásárolhat meg, de csak azért, mert az áruk értéke változik, nem pedig a munkáé, amely megvásárolja őket. [...] Tehát egyedül a munka nem változtatja soha saját értékét. [...] A munka az áruk reális ára, a pénz csak a névleges áruk.” (Garnier kiad., I. köt. 64—66. o.) (Füzet, 7. o.)** Orcád veritékével dolgozz! ez volt Jehova átka, amelyet útravalóul adott Ádámnak. És így, mint átkot tekint A. Smith a munkát. A „nyugalom” jelenik meg az adekvát állapotként, mint a „szabadsággal” és „boldogsággal” azonos. Hogy az egyénnek „egészségének, erejének, tevékenységének, ügyességének, jártasságának normális állapotában” szükséglete a munkának és a nyugalom megszüntetésének egy normális adagja, az úgy látszik egészen távol áll A. Smithtől. Persze, maga a munka mértéke úgy jelenik meg, mint ami külsőleg adott, az elérendő cél és azon akadályok révén, amelyeket az eléréséhez a munkának le kell küzdenie. Hogy azonban az akadályoknak ez a leküzdése magánvalóan a szabadság tevékenykedése — és hogy továbbá a külső célok a pusztán külső természeti szükségyszerűség látszatát levetve maradnak meg és mint olyan célokat tűzik ki őket, amelyeket csak maga az egyén tűz ki — tehát mint a szubjektum önmegvalósítása, tárgyiasulása, ezért mint reális szabadság, amelynek akciója éppen a munka —, ezt A. Smith éppúgy nem sejtí. Persze, igaza van abban, hogy a munka történelmi formáiban — mint rabszolgamunka, robotmunka, bérmunka — a munka mindig taszítóan, mindig mint külső kényszermunka jelenik meg, és vele szemben a nem-munka mint „szabadság és boldog-

* Grundrisse . . . 504—508. o. — Szerk.

** Vö. Marx: A Tőke I. köt. Szikra, 1955. 54. o. jegyzet, — Szerk.

ság”.* Ez kettősen érvényes: erre az ellentétes munkára; és, ami vele összefügg, arra a munkára, amely még nem teremtette meg magának a — szubjektív és objektív — feltételeket (vagy a pásztor- stb. állapottal szemben is, amelyek elvesztették ezeket), hogy a munka travail attractif,** az egyén önmegvalósítása legyen, ami semmiképpen sem jelenti azt, hogy pusztán mulatság legyen, pusztán amusement,** ahogy Fourier erős grizettes naivitással fel fogja. A valóban szabad munkálkodás, például zeneszerzés egyszersmind átkozottul komoly dolog, igen intenzív erőfeszítés. Az anyagi termelés munkája ezt a jelleget csak azáltal kaphatja meg, hogy 1. társadalmi jellege tételezett, 2. hogy tudományos jellegű, egyszersmind általános munka, az embernek nem mint meghatározott módon idomított természeti erőnek az erőfeszítése, hanem mint olyan szubjektumnak, amely a termelési folyamatban nem pusztán természeti, természet adta formában, hanem mint az összes természeti erőket szabályozó tevékenység jelenik meg. Egyébként A. Smith csak a tőke rabszolgáira gondol. Például még a középkor félig művészi munkása sem sorolható be Smith meghatározása alá. *Itt azonban mindenekelőtt* nem a munkáról való nézetével, filozófiai nézetével akarunk foglalkozni, hanem a gazdasági mozzanattal. A munka pusztán *áldozatnak* tekintve és ezért értéket fiadzonak, *árnak*, amelyet a dolgokért fizetnek és ezért árat ad azoknak aszerint, hogy több vagy kevesebb munkába kerülnek, ez merőben *negatív* meghatározás. Ezért tehetette hát például *Senior* úr a tőkét ugyanabban az értelemben, mint a munkát, sui generis**** termelési forrássá, *értékkel* bíró termelési forrássá, merthogy a tőkés is *áldozatot* hoz, az *abstinence****** áldozatát azáltal, hogy gazdagodik, ahelyett hogy közvetlenül elfogyasztaná termékét. Egy pusztán negatív valami semmit nem hoz létre. Ha a munka a munkásnak például élvezetet okoz — ahogy a zsgorinak bizonytalán élvezetet okoz a *Senior*-féle *abstinence* —, ezzel a termék mit sem veszít értékéből. *Egyedül* a munka termel; ő az egyetlen *szubsztanciája* a termékeknek mint *értékeknek*.*****

* Vö.: „Ha a munkás ennél fogva munkájának termékéhez mint idegenhez viszonyul, akkor mint idegenhez viszonyul a kombinált munkához éppúgy, ahogy egy ugyan hozzá tartozó, de számára idegen, kikényszerített életmegnyilvánulásként viszonyul saját munkájához, amelyet ezért A. Smith stb., mint *terhet*, *áldozatot* stb. fogott fel. A munka maga, amint terméke is, *tagadva van mint a különös, elszigetelt munkásnak a munkája*. A tagadott, elszigetelt munka mármint a valóságban a tételezett közösségi avagy kombinált munka. Az így tételezett *közösségi avagy kombinált munka* — egyaránt mint tevékenység és mint az objektum nyugvó formájába átment — egyszersmind azonban közvetlenül mint a valóságosan létező egyes munka másikja [ein Andres] van tételezve —, mint *idegen objektivitás* (idegen tulajdon) és mint *idegen szubjektivitás* (a tőke szubjektivitása).” Marx: Grundrisse . . . , 384. o. — *Szerk.*

** — vonzó munka — *Ford.*

*** — mulatság, szórakozás — *Ford.*

**** sajátos, valódi — *Ford.*

***** — önmegtartóztatás — *Ford.*

***** Hogy Proudhon mennyire nem értette meg a dolgot, az kiténik abból az axiómájából, hogy minden munka hagy többletet. Azt, amit a tőkénél tagad, a munka természeti tulajdonságává változtatja. A dolog veleje inkább az, hogy az abszolút szükségletek ellátására szükséges munkaidő *szabad* időt hagy (amely a termelőerők fejlődésének különböző fokain különböző), és ezért többletterméket lehet létrehozni, ha *többletmunkát* végeznek. Magát ezt a viszonyt megszüntetni, ez a cél; úgyhogy maga a többlettermék is mint szükséges jelenik meg. Végül is az anyagi termelés minden embernek hagy többlet-időt más tevékenységre. Ebben most már nincs semmi misztikus. Eredetileg a természet önkéntes adományai gazdagok voltak, vagy legalábbis csak el kellett sajátítani őket.

Mértéke, a munkaidő — egyenlő intenzivitást előfeltételezve —, ezért az értékek mértéke. A munkások közti minőségi különbség, amennyiben nem természet adta nem, kor, testi erő stb. által megszabott — tehát au fond nem a munka minőségi értékét, hanem a munka megosztását, differenciálódását fejezi ki —, maga is csak történelmi eredmény, és a munka nagy tömege számára megint megszűnik, mivel ez egyszerű munka; a minőségileg magasabb pedig gazdaságilag megkapja mértékét az egyszerűben. A *munkaidő*, azaz a munkamennyiség az értékek mértéke, ez nem egyebet jelent, minthogy a munka mértéke az értékek mértéke. Két dolog csak akkor mérhető össze ugyanazon mérték alapján, ha *ugyanolyan természetűek*. A termékek csak azért mérhetők a munka mértékével — a munkaidővel —, mert természetük szerint ők *munka*. A termékek — tárgyiasult *munka*. Mint tárgyak olyan formákat öltenek, amelyekben munkaként való létezésük a formán ugyan megjelenhet (mint külsőleg reájuk szabott célszerűség; de ez például az ökrön — egyáltalában az újratermelt természeti termékeken — nem látszik), de egymás között nincs többé semmi közösségük. Mint egyenlő léteznek, ameddig mint tevékenység léteznek. Ezt az idő méri, amely ezért a tárgyiasult munka mértékévé is válik. Egy másik helyen megvizsgáljuk majd, hogy ez a *mérés* mennyire függ össze a cserével, a nem szervezett társadalmi munkával — a társadalmi termelési folyamat meghatározott fokával. A használati érték nem az emberi tevékenységre mint a termék forrására, a termék emberi tevékenység általi tételezett-ségére vonatkozik, hanem az ember számára való létre. Amennyiben a terméknek magáért való mértéke van, az a természeti mérték, természeti tárgyként való mértéke, nehézség, súly, hosszúság, területmérték stb. A hasznosság mértéke stb. De mint az őt létrehozó erő hatását vagy nyugalomban levő létezését csak magának ennek az erőnek a mértékével mérik. A munka mértéke az idő. Pusztán azért, mert a termékek — *m u n k a*, mérhetők a munka mértékével, a munkaidővel, illetve a bennük elfogyasztott munkamennyiséggel. A nyugalom tagadása mint pusztá tagadás, mint aszkétikus áldozat semmit sem hoz létre. *Sanyargathatja, gyötörheti valaki magát napestig, mint a szerzetesek stb., és ez az áldozatmennyiség, amelyet hoz, a kutyanak sem kell.* A dolgok *természetes* ára nem az áldozat, amelyet értük hoznak. Ez inkább arra a nem-ipari nézetre emlékeztet, amely az isteneknek hozott áldozattal akar gazdagságot szerezni. Az áldozaton kívül kell léteznie még valaminek. Amit a nyugalom feláldozásának neveznek, az nevezhető a lustaság, a szolgaság, a boldogtalanság feláldozásának, azaz egy negatív állapot negációjának is. A. Smith a munkát pszichológiailag szemléli, arra a mulatságra vagy örömtelenségre vonatkozóan, amelyet az egyénnek okoz. De hát ezen az egyén tevékenységéhez való *kedélybeli* vonatkozason kívül a munka még valami más is — először mások számára, mivel a pusztá áldozata mit sem használna. *B*-nek; másodszor magának az egyénnek meghatározott viszonyulása a dologhoz, amelyet megmunkál, és a saját munkaképességeihez. A munka *pozitív, alkotó tevékenység*. A munka mértéke — az idő — természetesen nem függ a munka termelékenységétől; mértéke éppenséggel nem más, mint egység, amelyből a munka hányadai meghatározott mértékszámot fejeznek ki. Ebből bizonytalannal nem következik az, hogy a munka *értéke* állandó; vagy csak annyi-

---

Eleve természet adta társulás (család) és a neki megfelelő munkamegosztás és kooperáció. Hiszen eredetileg a szükségletek éppúgy szegényesek voltak. Csak a termelőerőkkel együtt fejlődtek. — *Marx jegyzete.*

ban, hogy a munka egyenlő mennyiségei ugyanazon mértéknagyságok. További meghatározás során azután kitűnik még, hogy a termékek értékét nem az a munka méri, amelyet rájuk fordítottak, hanem amely megtermelésükhöz szükséges. Tehát nem az áldozat, hanem a munka mint termelési feltétel. Az egyenérték fejezi ki a termékek újratermelésének feltételét mint a cseréből számukra adottat, azaz a termelő tevékenység megújításának lehetőségét mint saját terméke által tételezettet.]] [[Egyébként az A. Smith-féle *áldozat-nézetnél*, amely egyébként helyesen fejezi ki a *bérmunkás szubjektív viszonyát saját tevékenységéhez*, mindazonáltal nem jön ki az, amit akar — tudniillik az értéknek a munkaidő által való meghatározása. A munkásnak, meglehet, egy óra munka mindig ugyanakkora áldozat. De az áruk értéke semmiképpen sem a munkás érzéseitől függ; munkaórájának értékétől sem. Mint-hogy A. Smith elismeri, hogy ezt az áldozatot hol olcsóbban, hol drágábban lehet megvásárolni, feltűnő marad azután, hogy szerinte mindig ugyanazon az áron kell *eladni*. De Smith következetlen is. Utána a *bért* teszi az érték mértékévé, nem a munkamennyiséget. *Egy ökörnek mindig ugyanakkora áldozat, ha levágják. Azért a marhahús nem állandó értékű.*]] [[„De hábár egyenlő munkamennyiségek a munkás számára mindig egyenlő értékűek, mégis hol nagyobb, hol kisebb értékűnek jelennek meg annak a személynek a számára, aki a munkást alkalmazza. Ez hol nagyobb, hol kisebb mennyiségű javakkal vásárolja meg a munkást, és számára a munka ára, mint minden más dologé, változni látszik. A valóságban azonban a javak azok, amelyek olcsók az egyik esetben és drágák a másikban.” (A. Smith, Id. mű I. köt. 66. o.) (Füzet, 8. o.)]]

A munkafolyamat. — Állótőke. Munkaeszköz. Gép. — Állótőke. A munkaerők transzponálása a tőke erőibe mind az álló-, mind a forgótőkében. — Mennyiben hoz létre az állótőke (gép) értéket. — Lauderdale. — A gép előfeltételezi a munkások tömegét.*

A magában a termelési folyamatban elfogyasztódó tőke vagy állótőke nyomatékos értelemben *termelési eszköz*. Tágabb értelemben az egész termelési folyamat és annak minden mozzanata, akárcsak a forgalom — amennyiben anyagilag tekintjük —, csak termelési eszköz a tőke számára, amelynek számára csak az érték mint öncél létezik. Anyagilag tekintve a nyersanyag is termelési eszköz a termék számára stb.

De az állótőke használati értékének az a meghatározása, hogy a termelési folyamatban maga elfogyasztja önmagát, azonos azzal, hogy csak eszközként használják ebben a folyamatban, és ő maga pusztán mint a nyersanyag terméké változtatásának ágense létezik. Ilyen termelési eszközként használati értéke abban állhat, hogy csak technológiai feltétel a folyamat végbemenéséhez (a hely, ahol a termelési folyamat végbemegy), mint az építmények stb. esetében, vagy hogy közvetlen feltétel a tulajdonképpeni termelési eszköz működéséhez, mint az összes segédanyagok. Mind a kettő megint csak anyagi előfeltétel a termelési folyamat végbemenéséhez egyáltalában, illetve a munkaeszköz alkalmazásához és fenntartásához. Ez azonban

* A következő öt összefüggő, egymást követő részlet a *Grundrisse* ... 582—600. oldaláról származik. — *Szerk.*

tulajdonképpen csak a termelésen belül és a termelésre szolgál, és nincs más használati értéke.

Eredetileg, amikor az értéknek a tőkébe való átmenetét vettük szemügyre, a munkafolyamatot egyszerűen felvettük a tőkébe, és anyagi feltételei szerint, materiális létezése szerint a tőke úgy jelent meg, mint e folyamat feltételeinek totalitása, és ennek megfelelően bizonyos minőségileg különböző adagokra különült el, mint *munkaanyag* (ez és nem a nyersanyag a helyes és fogalmi kifejezés), *munkaeszköz* és *eleven munka*. Egyfelől a tőke, anyagi fennállása szerint, erre a három elemre oszlott; másfelől ezek mozgó egysége a *munkafolyamat* volt (illetve ezeknek az elemeknek egymásba való átmenete folyamatban), a nyugvó pedig a termék. Ebben a formában az anyagi elemek — munkaanyag, munkaeszköz és eleven munka — csak magának a munkafolyamatnak lényegi mozzanataiként jelennek meg, amelyet a tőke elsajátít. De ez az anyagi oldal — avagy használati értéként és reális folyamatként való meghatározása — egészen eltért formameghatározásától. Ebben magában

1. a három elem, amelyben a tőke a munkaképességgel való csere előtt, a valóságos folyamat előtt megjelenik, csak úgy jelenik meg, mint önmagának mennyiségileg különböző adagjai, mint értékmenyiségek, melyeknek egységét a tőke maga alkotja mint összeg. Az anyagi forma, a használati érték, amelyben ezek a különböző adagok léteztek, mit sem változtatott e meghatározás egyszerűségén. A formameghatározás szerint csak úgy jelentek meg, hogy a tőke mennyiségileg adagokra különült;

2. magán a folyamaton belül a forma szerint tekintve a munka elemei és a másik kettő csak úgy különböztek, hogy az egyikek mint állandó értékek és a másik mint értéket fiadó volt meghatározva. Amennyiben azonban a használati értékeként való különbözőség, az anyagi oldal vonatkozásba jött, ez egészen kívül esett a tőke formameghatározásán. Most azonban a forgótőkének (nyersanyag és termék) és állótőkének (munkaeszköz) a különbségében az elemek mint használati értékek különbsége, egyszersmind a tőkének mint tőkének különbségeként, az ő formameghatározásában van tételezve. A tényezők egymáshoz való viszonya, amely csak mennyiségi volt, most magának a tőkének minőségi különbségeként és összmozgását (megtérülését) meghatározóként jelenik meg. A munkaanyag és a munka terméke, a munkafolyamatnak a semleges lecsapódása, mint *nyersanyag* és *termék*, már anyagilag is nem mint a munka anyaga és terméke vannak többé meghatározva, hanem mint magának a tőkének a használati értéke különböző fázisokban.

Ameddig a munkaeszköz a szó tulajdonképpeni értelmében munkaeszköz marad, úgy ahogy a tőke közvetlenül, történelmileg bevonta értékesítési folyamatába, addig csak formai változást szenved azáltal, hogy most nemcsak anyagi oldaláról jelenik meg mint a munka eszköze, hanem egyszersmind mint a tőkének a tőke összfolyamata által meghatározott különös létezési módja — mint *állótőke*. A tőke termelési folyamatába felvéve azonban a munkaeszköz különböző átalakulásokon megy át, amelyek közül az utolsó a *gép*, vagy jobban mondva a *gépi berendezés automatikus rendszere* (a gépi berendezés rendszere; az *automatikus* csupán a legkiteljesedettebb, legadekvátabb formája ennek, és csak ez változtatja a gépi berendezést rendszerré), egy automata — mozgatóerő — által mozgásba helyezve, amely önmagát mozgatja; ez az automata számos mechanikai és intellektuális szervből áll, úgyhogy maguk a munkások csak mint ennek tudatos tagjai vannak meg-

határozva. A gépben és még inkább a gépi berendezésben mint automatikus rendszerben a munkaeszköz, használati értéke szerint, azaz anyagi létezése szerint, egy az állótőkével, és egyáltalában a tőkével adekvát existenciává van változtatva, és a forma, amelyben mint közvetlen munkaeszközt felvették a tőke termelési folyamatába, egy maga a tőke által tételezett és neki megfelelő formában van megszüntetve-megtartva. A gép semmi vonatkozásban sem jelenik meg az egyes munkás munkaeszközöként. *Differentia specificája** semmiképpen sem az, hogy, mint a munkaeszköznél, a munkás tevékenységét a tárgyra közvetítse, hanem ez a tevékenység, ellenkezőleg, úgy van tételezve, hogy már csak a gép munkáját, akcióját közvetíti a nyersanyagra — felügyel rá és zavaroktól óvja. Nem úgy mint a szerszámnál, amelybe a munkás mint szervbe saját ügyességével és tevékenységével lelket lehel, és amelynek kezelése ezért a munkás virtuozitásától függ. Hanem a gép, amely a munkás helyett ügyességgel és erővel bír, maga a virtuóz, amely saját lélekkel bír a benne ható mechanikai törvényekben, és amely állandó önmozgásához — ahogy a munkás táplálékot — szénét, olajat stb. fogyaszt (segédanyagok). A munkás tevékenységét, a tevékenység puszta absztrakciójára korlátozva, minden oldalról a gépi berendezés mozgása határozza meg és szabályozza, nem pedig fordítva. A tudomány, amely a gépi berendezés élettelen tagjait arra kényszeríti, hogy konstrukciójuk révén mint automata célszerűen hassanak, nem a munkás tudatában létezik, hanem a gép révén mint idegen hatalom hat rá, mint magának a gépnek a hatalma. Az eleven munka elsajátítása a tárgyiasult munka által — az értékteremtő erő, illetve tevékenység elsajátítása a magáértvaló érték által —, ami a tőke fogalmában rejlik, a gépi berendezésen nyugvó termelésben magának a termelési folyamatnak a jellegeként, annak anyagi elemei és anyagi mozgása szerint is tételezve van. A termelési folyamat megszünt abban az értelemben munkafolyamat lenni, hogy a munka, mint a rajta uralkodó egység, túlnyúljon rajta. Ellenkezőleg, a munka csak mint tudatos szerv jelenik meg, a mechanikai rendszer számos pontján, egyes eleven munkások alakjában; szétszórva, alárendelve maga a gépi berendezés össz folyamatának, maga is csak egy tagja a rendszernek, melynek egysége nem az eleven munkásokban, hanem az eleven (aktív) gépi berendezésben létezik, amely a munkás egyes, jelentéktelen ténykedésével szemben mint hatalmas organizmus jelenik meg vele szemben. A gépi berendezés alakjában a tárgyiasult munka magában a munkafolyamatban úgy lép szembe az eleven munkával, mint az a felette uralkodó hatalom, ami a tőke — formája szerint —, mint az eleven munka elsajátítása. A munkafolyamatnak a tőke értékesítési folyamata puszta mozzanataként való felvétele az anyagi oldalról is tételezve van a munkaeszköznek gépi berendezéssé és az eleven munkának e gépi berendezés puszta eleven tartozékává változtatásával; akciójának eszközeként. Mint láttuk, a munka termelőerejének gyarapítása és a szükséges munka legnagyobb tagadása a tőke szükségszerű tendenciája. E tendencia megvalósulása a munkaeszköz gépi berendezéssé változása. A gépi berendezésben a tárgyiasult munka az elevennel anyagilag mint az uralkodó hatalom és mint az eleven munkának aktív maga alá rendelése lép szembe, nemcsak annak elsajátítása révén, hanem magában a reális termelési folyamatban; a tőkének mint az értékteremtő tevékenységet elsajátító értéknek a viszonya a gépi berendezésként létező állótőkében egyszersmind úgy van tételezve, mint a tőke haszná-

* — sajátos, fajlagos különbsége. — *Ford.*

lati értékének a munkaképesség használati értékéhez való viszonya; a gépi berendezésben tárgyiasult érték továbbá úgy jelenik meg, mint előfeltétel, amellyel szemben az egyes munkaképesség értékesítő ereje, mint végtelenül kicsi, eltűnik; az óriási tömegekben való termeléssel, ami a gépi berendezéssel tételezve van, úgyszintén eltűnik a termékben minden vonatkozás a termelő közvetlen szükségletére és ezért a közvetlen használati értékre; abban a formában, ahogy a terméket termelik és azokban a viszonyokban, amelyek között termelik, már úgy van tételezve, hogy csak mint érték hordozóját termelik és használati értékét csak mint ennek feltételét. Maga a tárgyiasult munka a gépi berendezésben közvetlenül nemcsak a terméknek vagy a munkaeszközként alkalmazott terméknek a formájában jelenik meg, hanem magának a termelőerőnek a formájában. A munkaeszköz gépi berendezéssé fejlődése nem véletlen a tőke számára, hanem a hagyományosan átörökölt munkaeszköznek történelmi átalakulása a tőkével adekvát formába. A tudásnak és az ügyességnek, a társadalmi agy általános termelőerőinek felhalmozása ily módon a munkával szemben a tőkében van felszíva, és ezért mint a tőkének és határozottabban mint az *állótőkének* a tulajdonsága jelenik meg, amennyiben az utóbbi mint tulajdonképpeni termelési eszköz belép a termelési folyamatba. A *gépi berendezés* tehát mint az *állótőke* legadekvátabb formája jelenik meg, az állótőke pedig, amennyiben a tőkét önmagával való vonatkozásában tekintik, mint *egyáltalában a tőkének legadekvátabb formája*. Másrészt, amennyiben az állótőke a maga létezésében meghatározott használati értéként van lerögzítve, nem felel meg a tőke fogalmának, amely mint érték közömbös a használati érték minden meghatározott formája iránt, és ezek mindegyikét magára öltheti vagy levetheti mint közömbös megtestesülést. Erről az oldalról, a tőke kifelé vonatkozása szerint, a *forgótőke* jelenik meg úgy, mint a tőke adekvát formája az állótőkével szemben.

Amennyiben továbbá a gépi berendezés fejlődik a társadalmi tudomány, általában a társadalmi termelőerő felhalmozásával, annyiban az általános társadalmi munka nem a munkában, hanem a tőkében ábrázolódik. A társadalom termelőerejét az *állótőkén* méri, benne létezik tárgyi formában és megfordítva, a tőke termelőereje ezzel az általános haladással fejlődik, amelyet a tőke ingyen sajátít el. Itt nem bocsátkozhatunk bele részletesen a gépi berendezés fejlődésébe; hanem csak az általános oldalról, amennyiben az *állótőkében* a *munkaeszköz*, anyagi oldaláról tekintve, elveszti közvetlen formáját, és anyagilag mint *tőke* lép szembe a munkással. A tudás a gépi berendezésben, mint a munkáson kívül álló, idegen valami jelenik meg; az eleven munka pedig mint az önállóan ható tárgyiasult munkának alárendelt. A munkás mint fölösleges jelenik meg, amennyiben akcióját nem szabja meg [a tőke] szükséglete.

A tőke teljes fejlődése tehát csak akkor megy végbe — avagy a tőke csak akkor tételezte a neki megfelelő termelési módot —, amikor a munkaeszköz nemcsak formálisan van *állótőkéként* meghatározva, hanem közvetlen formájában meg van szüntetve, és az *állótőke* a termelési folyamaton belül a munkával szemben mint gép lép fel; az egész termelési folyamat pedig nem mint a munkás közvetlen ügyességének alárendelt, hanem mint a tudomány technológiai alkalmazása. Ezért az, hogy a termelésnek tudományos jelleget adjanak, tendenciája a tőkének, és a közvetlen munkát e folyamat pusztá mozzanatává fokozza le. Ahogy az érték tőkévé változásánál, úgy a tőke közelebbi fejlődésénél is megmutatkozik, hogy ez egyrészt előfeltételezi a ter-

melőerők meghatározott adott történelmi fejlődését — e termelőerők között van a tudomány is —, másrészt előrehajtja és kierőszakolja azt.

Ezért az a mennyiségi terjedelem és az a hatékonyság (intenzivitás), amelyben a tőke mint állótőke kifejlődött, mutatja egyáltalában azt a fokot, amelyben a tőke mint tőke, mint az eleven munka feletti hatalom kifejlődött és az általában vett munkafolyamatot magának alávetette. Arról az oldalról is, hogy a tárgyiasult termelőerők felhalmozását fejezi ki és éppúgy a tárgyiasult munka felhalmozását. Ha azonban a tőke csak a gépi berendezésben és az állótőke más anyagi létezési formáiban, mint vasutak stb. (amelyekre később rátérünk), adja magának adekvát alakját, mint a termelési folyamaton belüli használati értéket, ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy ez a használati érték — a gépi berendezés — magánvalóan tőke, vagy hogy gépi berendezésként való fennállása azonos tőkeként való fennállásával; éppúgy, mint ahogy az arany nem vesztené el aranyként való használati értékét, mihelyt nem lenne *pénz* többé. A gépi berendezés nem veszi el használati értékét, mihelyt nem tőke többé. Abból, hogy a gépi berendezés a legmegfelelőbb formája az állótőke használati értékének, semmiképpen sem következik az, hogy a tőke társadalmi viszonyának való alárendelés a legmegfelelőbb és az utolsó társadalmi termelési viszony a gépi berendezés alkalmazása számára.

Ugyanabban a mértékben, ahogy a munkaidőt — a pusztá munkamennyiséget — a tőke mint egyedül meghatározó elemet tételezi, ugyanabban a mértékben eltűnik a közvetlen munka és mennyisége mint a termelésnek — a használati értékek létrehozásának — meghatározó elve, és mind mennyiségileg egy csekély hányadra csökken, mind minőségileg mint egy bár nélkülözhetetlen, de alárendelt mozzanat egyfelől az általános tudományos munkával, a természettudományok technológiai alkalmazásával szemben, másfelől az össztermelés társadalmi tagolódásából eredő általános termelőerővel szemben —, amely mint a társadalmi munka természeti adománya jelenik meg (bár történeti termék). A tőke ily módon saját magának mint a termelést uraló formának felbomlasztásán dolgozik.

Ha így egyfelől a termelési folyamat átváltozása egyszerű munkafolyamatból tudományos folyamattá, amely a természeti erőket szolgálatába veti és az emberi szükségletek szolgálatában működteti őket, úgy jelenik meg, mint az *állótőke* tulajdonsága az eleven munkával szemben; ha az egyes munka mint olyan egyáltalában nem jelenik meg többé termelőként, hanem csak a természeti erőket magának alárendelő közösségi munkákban termelő, a közvetlen munkának ez a társadalmivá emelése pedig mint az egyes munkának a tőkében képviselt, koncentrált közösséggel szembeni gyámoltalanságra redukálása jelenik meg; akkor másfelől most mint a *forgótőke* tulajdonsága jelenik meg az, hogy az egyik termelési ágbeli munkát egy másik ágbeli *együttlétező munka* tartja fenn. A kis forgalomban a tőke előlegezi a munkásnak a bért, amelyet ez a fogyasztásához szükséges termékekre cserél. A tőkétől kapott pénznek csak azért van ez a hatalma, mert mellette egyidejűleg dolgoznak; és csak mert a tőke elsajátítja a munkás munkáját, adhat neki a pénz alakjában idegen munkára szóló utalványt. A saját munkának ez az idegen munkával való cseréje itt úgy jelenik meg, mint amit nem a másik munkájának egyidejű együtt-létezése közvetít és szab meg, hanem az előleg, amelyet a tőke ad. A *forgótőke* azon részének tulajdonságaként, amelyet a munkásnak engednek át, és egyáltalában a forgótőkének tulajdonságaként jelenik meg az, hogy a munkás a termelés alatt belekezdhet a fogyasztásához szükséges anyag-

cserébe. Nem mint az egyidejű munkaerők anyagcseréje jelenik ez meg, hanem mint a tőke anyagcseréje; úgy, hogy forgótőke létezik. Ily módon a munka minden erejét a tőke erőivé transzponálják; az állótökében a munka termelő-erejét (amelyet kivülről tételeztek és mint tőle (dologilag) függetlenül létezőt); a forgótökében pedig egyfelől az, hogy maga a munkás előfeltételezte magának munkája megismétlésének feltételeit, másfelől, hogy e munkájának cseréjét mások együtt-létező munkája közvetíti, úgy jelenik meg, hogy a tőke előlegez neki és másrészt tételezi a munkaágak egyidejűségét. (A két utóbbi meghatározás tulajdonképpen a felhalmozásba tartozik.) A tőke mint a különböző munkások közti közvetítő tételezi magát a forgótőke formájában.

Az *állótőke*, termelési eszköz-meghatározásában, amelynek legadekvátabb formája a gépi berendezés, csak két oldalról termel értéket, azaz növeli a termék értékét: 1. amennyiben *értéke* van; azaz maga is a munka terméke, bizonyos mennyiségű munka tárgyasult formában; 2. amennyire növeli a többletmunkának a szükséges munkához való arányát, azáltal, hogy a munkát termelőerejének növelésével képessé teszi arra, hogy az eleven munkaképesség fenntartásához szükséges termékek egy nagyobb tömegét rövidebb idő alatt hozza létre. Szerfelett képtelen polgári frázis tehát, hogy a munkás azért osztozik a tőkessel, mert ez az állótőke révén (amely egyébként maga is a munka terméke és a tőke által csak elsajátított *idegen munka*) megkönnyíti munkáját (ellenkezőleg a gép révén megfosztja minden önállóságtól és vonzó jellegétől), vagy megrövidíti munkáját. A tőke ellenkezőleg csak annyiban alkalmazza a gépet, amennyiben ez a munkást képessé teszi arra, hogy idejének nagyobb részét dolgozza a tőke számára, idejének nagyobb részéhez viszonyuljon mint nem hozzá tartozóhoz, hosszabban dolgozzék egy másik számára. Ez a folyamat az egy bizonyos tárgy termeléséhez szükséges munkamennyiséget valóban egy minimumra redukálja, de csak azért, hogy a munka maximumát értékesítsék ilyen tárgyak maximumában. Az első oldal fontos, mert a tőke itt — egészen szándéktalanul — az emberi munkát, az erőkifejtést egy minimumra redukálja. Ez a felszabadult munkának javára válik majd, és feltétele felszabadulásának. A mondottakból kitűnik, milyen képtelenséget mond Lauderdale, amikor az állótökét az értéknek a munkaidőtől független, önálló forrásává akarja tenni. Az állótőke csak annyiban ilyen forrás, amennyiben maga is tárgyasult munkaidő és amennyiben többletmunkaidőt tételez. Maga a gépi berendezés történelmileg előfeltételez alkalmazásához — lásd fentebb Ravenstone-t — fölös kezeket. Csak ott, ahol a munkaerőfelesleg megvan, lép közbe a gépi berendezés, hogy munkát pótoljon. Csak a közgazdászok képzelődésében történik az, hogy a gépi berendezés az egyes munkás segítségére siet. Csak munkások tömegeivel működhet, akiknek a tőkével szemben való koncentrációja egyike a tőke történelmi előfeltételeinek, mint láttuk. Nem azért lép be, hogy hiányzó munkaerőt pótoljon, hanem hogy tömegesen meglévő szükséges mértékére redukáljon. Csak ott, ahol a munkaképesség tömegben van meg, lép be a gépi berendezés. (Erre visszatérni.)

Lauderdale azt hiszi, nagy felfedezést tett azzal, hogy a gépi berendezés nem növeli a munka termelőerejét, mert ellenkezőleg pótolja azt, illetve azt teszi, amit a munka a maga erejével nem tehet meg. A tőke fogalmához tartozik, hogy a munka megnövelt termelőereje, ellenkezőleg, mint egy rajta kívül álló erő megnövelése és mint saját elerőtlenítése van tételezve. A munkaeszköz önállóvá teszi a munkást — mint tulajdonost tételezi őt. A gépi berendezés — mint állótőke — önállótlanak tételezi, elsajátítottnak tételezi őt. A gépi be-

rendezésnek ez a hatása csak annyiban érvényes, amennyiben mint állótőke van meghatározva, és csak azáltal van mint ilyen meghatározva, hogy a munka mint bér munkás, és egyáltalában a tevékeny egyén mint pusztán munkás viszonyul hozzá.

Állótőke és forgótőke mint két különös tőkefajta. — Állótőke és a termelési folyamat folytonossága. — Gépi berendezés és eleven munka. (A fel-találás üzlete.)

Míg eddig állótőke és forgótőke pusztán mint a tőke különböző átmeneti meghatározásai jelentek meg, most ennek különös létezési módjainak keményedtek, és az állótőke mellett megjelenik a forgótőke. Most ez két különös tőkefajta. Amennyiben egy tőkét egy meghatározott termelési ágban szemügyre veszünk, erre a két adagra osztva jelenik meg, illetve meghatározott arányban a tőke e két fajtájára esik szét.

A termelési folyamaton belüli különbség, eredetileg munkaeszközök és munkaanyag, és végül munkatermék, most mint forgótőke (a két első) és állótőke jelenik meg. A tőkének pusztán anyagi oldaláról való megkülönböztetése most fel van véve magába a tőke formájába, és mint öt differenciálój jelenik meg.

Azon nézet számára, amely — mint *Lauderdale* stb. — szerint a tőke mint olyan, a munkától elválasztva értéket hozhat létre és ezért *többletértéket* (vagy profitot) is, az állótőke — nevezetesen az, amelynek anyagi létezése vagy használati értéke a gépi berendezés — az a forma, amely még a legtöbb látszatot adja felszínes tévedéseinek. Velük szemben pl. a „*Labour defended*”-ben rámutatnak arra, hogy az átkészítő osztozhat ugyan az úthasználóval, de maga az „út” nem.*

A forgótőke — már előfeltételezve, hogy különböző fázisait valóban befutja — a forgalmi idő csökkenését vagy növekedését, rövidegét vagy hosszúságát, a forgalom különböző szakaszainak könnyebb vagy fáradságosabb lemerését eszközözi; annak a többletértéknek egy csökkenését, amelyet egy adott időközben létre lehetne hozni e megszakítások nélkül — vagy mert az *újratermelések száma kisebb* lesz, vagy mert az *állandóan a termelési folyamatban levő tőke* mennyisége összezsugorodik. Ez egyik esetben sem az előfeltételezett érték csökkenése, hanem növekedésének csökkent sebessége. Mihelyt azonban az állótőke bizonyos kiterjedésig fejlődött — és ez a kiterjedés, mint utaltunk rá, egyáltalában a nagyipar fejlődésének mérője —, tehát a nagyipar termelőerőinek fejlődéséhez viszonyítva nő — az állótőke maga ezeknek a termelőerőknek a tárgyasulása, ők maguk mint előfeltételezett termék —, ettől a pillanattól kezdve a termelési folyamat minden megszakítása közvetlenül mint magának a tőkének, a tőke előfeltételezett értékének csökkenése hat. Az állótőke értékét pusztán annyiban termelik újra, amennyiben elhasználják a termelési folyamatban. A nem-felhasználás által elveszti használati értékét, anélkül hogy értéke átmenne a termékre. Ezért minél nagyobb fokozatra fejlődik az állótőke, abban a jelentésben, amelyben itt szemléljük,

* Vö.: [Hodgskin:] „*Labour Defended against the Claims of Capital; . . .*” London 1825. 16. o. — *Szerk.*

annál inkább lesz a *termelési folyamat folytonossága*, illetve az újratermelés állandó folyása a tőkére alapozott termelési mód külsőleg kényszerítő feltétele.

Az eleven munkának a tőke által való elsajátítása a gépi berendezésben erről az oldalról is közvetlen realitást kap: egyrészt közvetlenül a tudományból fakadó elemzése és alkalmazása mechanikai és kémiai törvényeknek, ami a gépet képessé teszi, hogy ugyanazt a munkát végezze, amelyet korábban a munkás végzett. A gépi berendezésnek ezen az úton való fejlődése azonban csak akkor következik be, amikor a nagyipar már magasabb fokot ért el, és az összes tudományok foglyul vannak ejtve a tőke szolgálatában; másrészt maga a meglévő gépi berendezés már nagy készleteket biztosít. A feltalálás akkor üzlet, a tudománynak magára a közvetlen termelésre való alkalmazása pedig számára meghatározó és őt ösztökélő szempont. De nem ez az az út, ahogy a gépi berendezés nagyban keletkezett, és még kevésbé, ahogy kicsinyben továbbhalad. Ez az út az elemzés — a munka megosztása révén, amely a munkások műveleteit már egyre inkább mechanikusakká változtatja, úgy-hogy egy bizonyos ponton a mechanizmus léphet a helyükbe. (*Ad economy of power**.) Itt tehát egyenesen úgy jelenik meg a dolog, hogy a meghatározott munkamódot a munkásról átviszika a tőkére a gép formájában, és ez által a transzpozíció által saját munkaképessége elértéktelenedik. Innen a munkások harca a gépi berendezés ellen. Ami az eleven munkás tevékenysége volt, a gép tevékenységévé válik. Így lép szembe a munkással durván-érzéken a munkának a tőke által való elsajátítása, a tőke mint az eleven munkát magába felszív — „mint hogyha teherbe esett vón”.**

*Ellentmondás a polgári termelés alapzata (értékmérő) és maga a fejlődése között
Gépek stb.*

Az eleven munka cseréje tárgyasultra, azaz a társadalmi munkának a tőke és bérmunka ellentétének formájában való tételezése — az utolsó fejlődése az *értékviszonynak* és az értéken nyugvó termelésnek. Előfeltétele most és továbbra is — a közvetlen munkaidő tömege, az alkalmazott munka mennyisége mint a gazdagság termelésének döntő tényezője. De abban a mértékben, ahogy a nagyipar kifejlődik, a valóságos gazdagság létrehozása kevésbé függ a munkaidőtől és az alkalmazott munka mennyiségétől, mint azoknak a hatóerőknek az erejétől, amelyeket a munkaidő alatt mozgásba hoznak és amely maga — ezeknek erőteljes hatékonysága — megint nem áll semmilyen viszonyban a közvetlen munkaidővel, amelybe termelésük kerül, hanem ellenkezőleg a tudomány általános állásától és a technológia haladásától, vagyis e tudománynak a termelésre való alkalmazásától függ. (Ennek a tudománynak, különösen a természettudománynak, és vele valamennyi többinek, fejlődése maga megint viszonyban áll az anyagi termelés fejlődésével.) A mezőgazdaság például a materiális anyagcsere tudományának pusztá alkalmazása lesz, hogy hogyan szabályozható ez az anyagcsere a legelőnyösebben az egész társadalomtest számára. A valóságos gazdagság inkább — és ezt a nagyipar leleplezi — az alkalmazott munkaidő és a terméke közti rettentő aránytalanságban nyilvánul meg, valamint éppúgy a merő absztrakcióra redukált munka és az

* — *Az erővel való gazdálkodáshoz.* — Ford.

** Goethe, Faust I. rész, Auerbach-pince. — Ford.

által felügyelt termelési folyamat hatalma közti minőségi aránytalanságban. A munka többé nem annyira a termelési folyamatba bezártként jelenik meg, mint inkább az ember őrzőként és szabályozóként viszonyul magához a termelési folyamathoz. (Amint a gépi berendezésről mondtunk, éppúgy érvényes az emberi tevékenységek kombinációjára és az emberi érintkezés fejlődésére.) Többé nem az van, hogy a munkás iktat be megváltoztatott természeti tárgyat közéletként az objektum és maga közé; hanem a természeti folyamatot, amelyet ő iparivá változtat át, iktatja eszközként maga és a szerves természet közé, amelyet hatalmába kerít. A munkás a termelési folyamat mellé lép, ahelyett, hogy fő cselekvője lenne. Ebben az átalakulásban nem a közvetlen munka, amelyet az ember maga végez, nem is az idő, amelyet dolgozik, hanem a saját általános termelőerejének elsajátítása, az, hogy megéri a természetet és uralkodik felette társadalomtestként való létezése révén — egyszóval a társadalmi egyén kifejlődése az, ami a termelés és a gazdagság nagy alappilléreként jelenik meg. Az *idegen munkaidő ellopása, amin a mostani gazdagság nyugszik*, nyomorúságos alapzatként jelenik meg ezzel az újonnan kifejlődött, maga a nagyipar által létrehozott alapzattal szemben. Mihelyt a munka közvetlen formában többé nem a gazdagság nagy forrása, a munkaidő többé nem mértéke és nem lehet mértéke a gazdagságnak és ezért a csereérték a használati értéknek. A *tömeg többletmunkája* nem feltétele többé az általános gazdagság fejlődésének, éppoly kevésbé, mint a *kevesek munkátlansága* az emberi fej általános erői fejlődésének. Ezzel a csereértéken nyugvó termelés összeomlik, és a közvetlen anyagi termelési folyamat levetkezi a szűkösség és ellentétesség formáját. Az egyéniségek szabad kifejlődése és ezért nem a szükséges munkaidő redukálása, hogy többletmunkát hozzon létre, hanem egyáltalában a társadalom szükséges munkájának olyan minimumra redukálása, amely azután megfelel az egyének művészi, tudományos stb. kiképződésének a valamennyiük számára felszabadult idő és létrehozott eszközök révén. A tőke maga a folyamatot végző ellentmondás [azáltal], hogy a munkaidőt minimumra igyekszik redukálni, miközben másfelől a munkaidőt a gazdagság egyetlen mértékeként és forrásaként tételezi. Csökkenti ezért a munkaidőt a szükséges munkaidő formájában, hogy növelje a fölösnek a formájában; ezért a fölös munkaidőt növekvő mértékben feltételként — *question de vie et mort** — tételezi a szükséges munkaidő számára. Egyfelől tehát a tőke a tudomány és a természet, valamint a társadalmi kombináció és a társadalmi érintkezés minden hatalmát életre hívja, hogy a gazdagság teremtését (relatív) függetlenné tegye a reá felhasznált munkaidőtől. Másfelől ezeket az így létrehozott óriási társadalmi erőket a munkaidővel akarja mérni, és azok közé a határok közé akarja beszorítani, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a már létrehozott értéket mint értéket fenntartsák. A termelőerők és a társadalmi kapcsolatok — mindkettő a társadalmi egyén fejlődésének különböző oldala — a tőke számára csak mint eszközök jelennek meg, és az ő számára csak eszközök is, hogy a maga korlátolt alapzatáról kiindulva termeljen. Valójában azonban ezek az anyagi feltételek ahhoz, hogy a tőkét a levegőbe röptessék. „Igazában akkor gazdag egy nemzet, ha tizenkét óra helyett csak hatot dolgoznak. A *gazdagság* nem többletmunkaidő feletti parancsnoklás” (reális gazdagság), „hanem *rendelkezésre álló* idő azon az időn kívül, amely

* — élet-halál kérdése. — Ford.

a közvetlen termelésben szükséges minden egyén és az egész társadalom számára.*

A természet nem épít gépeket, mozdonyokat, vasutakat, elektromos távírókat, szelfaktorokat stb. Ezek az emberi iparkodás termékei; természeti anyag, az emberi akaratnak a természet feletti szerveivé vagy a természetben való tevékenykedésének szerveivé változtatva. *Az emberi agynak az emberi kéz által alkotta szervei*; tárgyiasult tudás-erő. Az állótőke fejlődése jelzi, hogy milyen fokig vált az általános társadalmi tudás, knowledge, *közvetlen termelőerővé*, és ezért milyen fokig kerültek magának a társadalmi életfolyamatnak a feltételei az általános intellektus ellenőrzése alá és vannak neki megfelelően átalakítva. Milyen fokig vannak a társadalmi termelőerők termelve, nemcsak a tudás formájában, hanem mint a társadalmi gyakorlat, a reális életfolyamat közvetlen szervei.

Az állótőke fejlődésének jelentősége (egyáltalában a tőke fejlődése szempontjából). Az állótőke és a forgótőke létrehozásának viszonya. Rendelkezésre álló idő. Ezt teremteni a tőke fő meghatározása. Ellentétes formája a tőkében. — A munka termelékenysége és állótőke termelése. („The Source and Remedy.”) — Felhasználás és elfogyasztás: „Economist.” Az állótőke tartóssága.

Más oldalról az állótőke fejlődése jelzi még egyáltalában a gazdaság fejlődésének fokát, vagyis a tőke fejlődésének fokát. A közvetlenül a használati értékre és éppúgy a közvetlenül a csereértékre irányuló termelés tárgya maga a termék, amely a fogyasztásra van szánva. A termelésnek az állótőke termelésére irányuló része nem közvetlen élvezeti tárgyakat termel, nem is közvetlen csereértékeket; legalábbis nem közvetlenül realizálható csereértékeket. *A termelékenység már elért fokától függ tehát — attól, hogy a termelési idő egy része elegendő a közvetlen termelésre —, hogy egyre növekvőn nagyobb részt fordítanak a termelés eszközeinek termelésére.* Hozzátartozik ehhez, hogy a társadalom várhat; a már létrehozott gazdagság egy nagy részét elvonhatja mind a közvetlen élvezéstől, mind a közvetlen élvezésre szánt termeléstől, hogy ezt a részt *nem közvetlenül termelő munkára fordítsa* (magan az anyagi termelési folyamaton belül). Ez a már elért termelékenység és relatív fölösleg magas fokát követeli meg, és pedig ilyen magas fokot közvetlenül a forgótőke állótőkévé való átválttatásához viszonyítva. Amiként a *relatív többletmunka nagysága a szükséges munka termelékenységétől függ, úgy az állótőke termelésére fordított — mind eleven, mind tárgyiasult — munkaidő nagysága a termékek közvetlen termelésére szánt munkaidő termelékenységétől.* A *többletnépesség* (erről az állásponttól), akárcsak a *többlettermelés* feltétele ennek. Azaz a közvetlen termelésre fordított idő eredményének relatíve túl nagyoknak kell lennie, hogy közvetlenül igénybe vegyék az ezekben az iparágakban felhasznált tőke újratermelésére. *Minél kevésbé hoz az állótőke közvetlenül gyümölcsöket, avatkozik bele a közvetlen termelési folyamatba, annál nagyobboknak kell lennie ennek a relatív többletnépességnek és többlettermelésnek; tehát többnek kell lennie ahhoz, hogy vasutakat építsenek, csatornákat, vízvezetékeket, távírókat stb., mint ahhoz, hogy egyenesen a közvetlen termelési folyamatban tevékenykedő gépi berendezést*

* „The Source and Remedy . . .” 1821, 6. o. — Ford.

építsenek. Ezért — amire később visszatérünk — a modern ipar állandó túl- és alultermelésében — állandó ingadozások és görcsök az aránytalanság következtében, amelyben hol túl kevés, hol túl sok forgótőkét változtatnak át állótőkévé.

[[*Sok rendelkezésre álló idő teremtése a szükséges munkaidőn kívül egyáltalában a társadalom és mindegyik tagja számára (azaz tér teremtése az egyesek, ezért egyúttal a társadalom termelőerőinek teljes kifejlődése számára), ez a nem-munkaidő teremtése a tőke álláspontjáról, akárcsak valamennyi korábbi fokon, mint némelyek nem-munkaideje, szabad ideje jelenik meg. A tőkénél ehhez az járul, hogy a tömeg többletmunkaidejét a művészet és a tudomány minden eszközével növeli, mert gazdagsága közvetlenül a többletmunkaidő elsajátításában áll; mivel célja közvetlenül az érték, nem a használati érték. Ily módon a tőke, akarata ellenére, szerszám a társadalmilag rendelkezésre álló idő megteremtésében, hogy a munkaidőt az egész társadalom számára egy süllyedő minimumra redukálják, és ily módon az időt mindenkinek szabaddá tegyék saját fejlődése számára. De a tőke tendenciája mindig az, hogy egyfelől rendelkezésre álló időt teremtsen, másfelől ezt többletmunkává változtassa át. Ha az előbbi túl jól sikerül neki, akkor többlettermelésben szenved, és akkor a szükséges munkát megszakítják, mert a tőke nem tud többletmunkát értékesíteni. Minél inkább kifejlődik ez az ellentmondás, annál inkább kitűnik, hogy a termelőerők növekedését nem lehet többé idegen többletmunka elsajátításához láncolni, hanem magának a munkástömegnek kell elsajátítania saját többletmunkáját. Ha ezt megtette — és ezzel a rendelkezésre álló időnek nincs többé ellentétes létezése —, akkor egyfelől a szükséges munkaidőnek a társadalmi egyén szükségleteiben lesz a mértéke, másfelől a társadalmi termelőerő fejlődése oly gyorsan fog haladni, hogy hamar most a termelést mindenki gazdagságára számítják majd, mindenkinek a rendelkezésre álló ideje nő. Hiszen a valódi gazdagság valamennyi egyén kifejlődött termelőereje. Akkor semmiképpen sem a munkaidő, hanem a rendelkezésre álló idő a gazdagság mértéke. A munkaidő mint a gazdagság mértéke magát a gazdagságot mint a szegénységen alapulót tételezi, a rendelkezésre álló időt pedig mint a többletmunkaidőhöz való ellentétben és ellentét által létezőt — vagyis az egyén egész idejének munkaidőként való tételezése, és ezért az egyén pusztán munkássá degradálása, a munkának való alárendelése. Ezért a legfejlettebb gépi berendezés most arra kényszeríti a munkást, hogy hosszabb ideig dolgozzék, mint a vadember teszi vagy mint ő maga a legegyszerűbb, legdurvább szerszámokkal tette.]]*

„Tegyük fel, hogy az ország egész munkája éppen elegendőt hoz létre az egész népesség fenntartására; nyilvánvaló, hogy nincs többletmunka, következőképp semmi nincs, ami tőkeként való felhalmozásra mehet. Tegyük fel, hogy az ország egész munkája annyit hoz létre egy évben, amennyi két évig tartaná fenn; nyilvánvaló, hogy egy év fogyasztásának el kell vésnie, vagy az embereknek egy évre fel kell hagyniok a termelő munkával. De a többlettermék, vagyis tőke birtokosai . . . valami nem egyenesen és közvetlenül termelőre fogják alkalmazni az embereket, például gépi berendezés felállítására stb.” (*The Source and Remedy of the National Difficulties*” [London 1821. 4. o.].

[[Ahogy a nagyipar fejlődésével a bázis, amelyen nyugszik — idegen munkaidő elsajátítása — nem alkotja vagy hozza létre többé a gazdagságot, vele együtt a közvetlen munka mint ilyen nem bázisa többé a termelésnek, mivel egyfelől egyre inkább felügyeleti és szabályozó tevékenységgé változtatják; de meg azért is, mert a termék többé nem az elszigetelt közvetlen munka

terméke, és ellenkezőleg a társadalmi tevékenység kombinációja jelenik meg mint a termelő. „Ahol csak bevezetik a munka megosztását . . . mindegyik munkás csak egy egésznek valamely részét termeli, és minthogy egyik résznek *sincs értéke vagy hasznossága önmagában, nincs semmi, amit a munkás kézbe keríthet* [. . .]: ez az én termékem, ezt én megtartom magamnak”. („Labour defended” [25. o.] (A közvetlen cserében az elszigetelt közvetlen munka úgy jelenik meg, mint egy különös termékben vagy a termék részében realizált, és közösségi társadalmi jellege — az általános munka tárgyiasulásaként és az általános szükséglet kielégítéseként való jellege —, csak mint a csere által tétélezett. Ezzel szemben a nagyipar termelési folyamatában, ahogy egyfelől az automatikus folyamatá fejlődött munkaeszköz termelőerejében a természeti erők alávetése a társadalmi értelemnek előfeltétel, *úgy másfelől az egyesnek a munkája a maga közvetlen létezésében mint megszüntetett egyes munka, azaz mint társadalmi munka van tétélezve. Ily módon e termelési mód másik bázisa elesik.*)]

Az állótoke termelésére fordított munkaidő magának a tőkének a termelési folyamatán belül úgy viszonylik a forgótőke termelésére fordítottéhoz, mint a *többletmunkaidő a szükséges munkaidőhöz*. Abban a mértékben, ahogy a közvetlen szükséglet kielégítésére irányuló termelés termelékenyebb, a termelés nagyobb része irányulhat magának a termelési szükségletnek a kielégítésére, vagyis termelési eszközök termelésére. Amennyiben az *állótőke* termelése, anyagi oldalát tekintve is, nem közvetlen használati értékek termelésére és nem is olyan értékek termelésére irányul, amelyek a tőke közvetlen újratermeléséhez szükségesek — tehát magában az értékteremtésben relatíve megint a használati értéket képviselik —, hanem az értékteremtés eszközeinek termelésére, tehát nem az értékre mint közvetlen tárgyra, hanem az értékteremtésre, az értékesítés eszközére mint a termelés közvetlen tárgyára — az érték termelését magának a termelésnek a tárgyában anyagilag a termelés céljaként, a termelőerő tárgyiasulásának, a tőke értéket termelő erejének céljaként tétélezve —, annyiban az *állótőke* termelésében benne van az, *hogy a tőke magasabb hatványon, mint a forgótőke termelésében, öncélként tétélezi magát, és tőkeként hatva jelenik meg*. Ezért erről az oldalról is az a dimenzió, amellyel az állótőke már bír, és amelyet termelése az össztermelésben elfoglal, *mércéje a tőke termelési módján alapuló gazdaság fejlődésének*.

„A munkások száma mindenkor a *forgótőke* mennyiségétől kell hogy függjön; vagy, úgy kellene mondanom, az *együtt-létező munka termékeinek* azon mennyiségétől, amelyet a munkásoknak el szabad fogyasztaniok.” („Labour defended” [20. o.])

A fent különböző közgazdászokból idézett passzusok mind az állótőkére mint a tőke azon részére vonatkoznak, amely bele van zárva a termelési folyamatba. „A forgótőkét elfogyasztják; az állótőkét pusztán felhasználják a termelés nagy folyamatában.” („Economist” [1847 nov. 6.]) Ez téves, és a forgótőkének csak arra a részére érvényes, amelyet magát is az állótőke fogyaszt el, a segédanyagokra. „A termelés nagy folyamatában”, ezt közvetlen termelési folyamatnak tekintve, csak az *állótőkét* fogyasztják el. A termelési folyamaton belüli elfogyasztás azonban valójában *felhasználás* [use], *elhasználás*. Továbbá az *állótőke nagyobb tartósságát* szintén nem merőben anyagilag kell felfogni. A vas és fa, amelyből az ágy áll, melyben alszom, vagy a kövek, amelyekből a ház áll, melyben lakom, vagy a márványszobor, mellyel egy palotát díszítenek, ugyanolyan tartósak, mint az a vas és fa stb., amelyet gépi berendezésre fordítottak. De a *tartósság a szerszámnál, a termelési eszköznél*.

nemcsak abból a technikai okból feltétel, mert a fém stb. minden gépi berendezés fő anyaga, hanem mert a szerszám arra van rendeltetve, hogy megismélt termelési folyamatokban folytonosan ugyanazt a szerepet játssza. Termelési eszközként közvetlenül a használati értéke kívánja meg tartósságát. Minél gyakrabban kellene megújítani, annál költségesebb lenne; a tőkének annál nagyobb részét kellene haszontalanul ráfordítani. Tartama a termelési eszközként való létezése. Tartama termelőerejének a megnövelése. A forgótökénél viszont, amennyiben nem változtatják állótökévé, a tartósság semmiképpen sem függ össze magával a termelési aktussal, és ezért nem fogalmilag tételezett mozzanat. Hogy a fogyasztási alapba dobott tárgyak közül egyeseket, mivel lassan fogyasztják el és sok egyén sorjában fogyaszthatja el őket, megint *állótökének* határoznak meg, ez olyan további meghatározásokkal függ össze (bérbeadás eladás helyett, kamat stb.), amelyekkel itt még nincs dolgunk.

„Amióta a lélektelen mechanizmust általánosan bevezették a brit gyárakba, az embereket kevés kivétellel másodrangú és alárendelt gépként kezelik, és jóval több figyelmet szentelnek a fából és fémből álló, mint a testből és lélekből álló nyersanyag tökéletesítésének.” (*Robert Owen: „Essays on the Formation of the Human Character”*. London 1840, 31. o.)

Valódi megtakarítás — gazdaságosság — = munkaidő megtakarítása = a termelőerő fejlesztése. A szabad idő és a munkaidő közti ellentét megszüntetése. — A társadalmi termelési folyamat igazi felfogása.

[A valódi gazdaságosság — megtakarítás — munkaidő megtakarításában áll; (a termelési költségek minimuma (és minimumra redukálása)); de ez a megtakarítás azonos a termelőerő fejlesztésével. Tehát semmiképpen sem az *élvezésről való lemondás*, hanem a termelésre való erő, képességek kifejlesztése és ezért az élvezés képességeinek, valamint eszközeinek kifejlesztése. Az élvezés képessége feltétele az élvezésnek, tehát első eszköze annak, és ez a képesség egyéni hajlam, termelőerő kifejlődése. A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a növelésével, amely maga mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére. Ez a közvetlen termelési folyamat álláspontjáról *állótöke* termelésének tekinthető; lévén ez az állótöke maga az ember. Hogy egyébként maga a közvetlen munkaidő nem maradhat elvont ellentétben a szabad idővel — ahogy a polgári gazdaságtan álláspontjáról megjelenik —, az magától értetődik. A munka nem válhat játékká, hogy Fourier akarja, akinek nagy érdeme marad, hogy nem az elosztásnak, hanem magának a termelési módnak magasabb formában való megszüntetését mint végső célt kimondta. A szabad idő — amely éppúgy pihenő idő, mint magasabb tevékenységre való idő — a birtokosát természetesen más szubjektummá változtatja, és ez azután e más szubjektumként lép be a közvetlen termelési folyamatba is. Ez az utóbbi egyszersmind diszciplína, a levő [werdende] emberre való vonatkozásban tekintve, mint ahogy gyakorlás, kísérleti tudomány, materiálisan alkotó és tárgyiasuló tudomány a lett emberre való vonatkozásban, akinek fejében a társadalom felhalmozott tudása létezik. Mindkettő számára, amennyiben a munka gyakorlati kézi tevékenységet követel és szabad mozgást, mint a mezőgazdaságban, ez egyszersmind testgyakorlás.

Ahogy a polgári gazdaságtan rendszere csak lassanként fejlődik ki számkra, úgy önmaga tagadása is, amely a végső eredménye. Most még a közvetlen termelési folyamattal van dolgunk. Ha a polgári társadalmat nagyjában és egészében szemléljük, akkor a társadalmi termelési folyamat végső eredményeként mindig maga a társadalom jelenik meg, azaz maga az ember, társadalmi vonatkozásaiban. Mindaz, aminek szilárd formája van, mint termék stb., csak mozzanatként, tűnő mozzanatként jelenik meg ebben a mozgásban. A folyamat feltételei és tárgyasulásai maguk is egyrészt mozzanatai annak, és a folyamat szubjektumaiként csak az egyének jelennek meg, de az egyének egymásra való vonatkozásaikban, amelyeket ők éppúgy újjátermelnek, mint ahogy újonnan termelik. Saját állandó mozgási folyamatuk, amelyben éppannyira megújítják magukat, mint a gazdagság világát, amelyet létrehoznak.]]

A munkafeltételek elidegenülése a munkától a tőke fejlődése során. (Visszájára fordulás.) A visszájára fordulás a tőkés termelési módnak az alapja, nem csak elosztásának.*

Az a tény, hogy a munka termelőerőinek fejlődése során a munka tárgyi feltételeinek, a tárgyasult munkának növekednie kell az eleven munkához képest — és ez voltaképpen tautologikus tétel, hiszen mi mást jelent a munka növekvő termelőereje, mint azt, hogy kevesebb közvetlen munkára van szükség nagyobb termék előállításához, hogy tehát a társadalmi gazdagság egyre inkább a munkának maga a munka által előállított feltételeiben fejeződik ki —, e tény a tőke álláspontjáról nem úgy jelenik meg, hogy a társadalmi tevékenység egy mozzanata — a tárgyi munka — a másik mozzanatnak, a szubjektív, eleven munkának egyre hatalmasabb testévé válik, hanem úgy, hogy — s ez fontos a bér munka szempontjából — a munka objektív feltételei az eleven munkával szemben egyre kolosszálisabb önállóságot vesznek fel, amely magában a kiterjedésükben ábrázolódik, és hogy a társadalmi gazdagság egyre hatalmasabb adagokban idegen és uralkodó hatalomként lép szembe a munkával. A hangsúly nem azon van, hogy ez az iszonyú tárgyi hatalom, amelyet a társadalmi munka önmagával egyik mozzanatként szembeállított, *tárgyasult*, hanem azon, hogy *elidegenültté*, külsővé-idegenné, elidegenítetté vált, hogy nem a munkához, hanem a megszemélyesített termelési feltételekhez, azaz a tőkéhez tartozik. Amennyiben a tőke és a bér munka álláspontján a tevékenység e tárgyi testének létrehozása a közvetlen munkaképességgel ellentétben történik — ez a tárgyasulási folyamat ténylegesen a munka álláspontjáról a külsővé-idegenné válás folyamataként, vagy a tőke álláspontjáról idegen munka elsajátításának folyamataként jelenik meg —, ez az elferdítés és visszájára fordítás *valóságos*, nem pedig pusztán *vélt*, pusztán a munkások és tőkésék képzeletében létező. De a visszájára fordulásnak ez a folyamata nyilvánvalóan pusztán *történelmi* szükségszerűség, pusztán egy meghatározott történelmi kiindulóponttól vagy bázisról szükségszerűség a termelőerők fejlődése számára, de semmiképpen sem *abszolút* szükségszerűsége a termelésnek; ellenkezőleg, tovatűnő, s e folyamat eredménye és célja (immanens célja) az, hogy magát ezt a bázist, éppúgy mint a folyamat e formáját, meg-

* Grundrisse... 715-717. o. — Szerk.

szüntesse. A polgári közgazdászok annyira kötődnek a társadalom egy meghatározott történelmi fejlődési fokának elképzeléséhez, hogy a munka társadalmi erői *tárgyasulásának* szükségszerűsége elválaszthatatlannak tűnik nekik az eleven munkával szemben való *elidegenedésüknek* szükségszerűségétől. De azzal, hogy megszűnik az eleven munka *közvetlen* jellege, mint pusztán *egy*, vagy mint pusztán belsőleg vagy pusztán külsőleg általános munkáé, azzal, hogy az egyének tevékenységét mint közvetlenül általánosat vagy *társadalmi* tételezik, a termelés tárgyi mozzanatairól lehántják az elidegenedés e formáját; ezzel mint tulajdont tételezik őket, mint a szerves társadalmi testet, amelyben az egyének újratermelik magukat mint egyedek, de mint társadalmi egyedek. Annak feltételeit, hogy ilyenek legyenek életük újratermelésében, termelő életfolyamatukban, csak maga a történelmi gazdasági folyamat tételezte; mind az objektív, mind a szubjektív feltételeket; ez csak ugyanazoknak a feltételeknek a két különböző formája.

A munkás tulajdonnélkülisége és a tárgyasult munkának az eleven munka feletti tulajdona, vagyis az idegen munka elsajátítása a tőke által — a kettő csak két ellentett póluson fejezi ki ugyanazt a viszonyt — alapfeltételei a polgári termelési módnak, semmiképpen sem számára közömbös véletlenek. Ezek az elosztási módok maguk a termelési viszonyok, csak sub specie distributionis.* Ezért fölöttébb képtelen dolog, amikor például *J. St. Mill* azt mondja („Principles of Political Economy”, 2. kiad. London 1849, I. köt. 240. o.): „A gazdagság termelésének törvényei és feltételei fizikai igazságok jellegével bírnak . . . A gazdagság elosztásával nem ez a helyzet. Ez csupán emberi intézmények kérdése.” (239—240. o.) A gazdagság termelésének „törvényei és feltételei” és „a gazdagság elosztásának” törvényei ugyanazok a törvények különböző formában, és ezek is, azok is változnak, ugyanannak a történelmi folyamatnak vannak alávetve; egyáltalában csak mozzanatai egy történelmi folyamatnak.

Nem szükséges különös éleselméjűség annak megértéséhez, hogy például a jobbagyrendszer felbomlásából keletkezett szabad munkából vagy bérmunkából kiindulva a gépek csak az eleven munkával ellentétben, vele szemben idegen tulajdonként és ellenséges hatalomként *jöhetnek létre*; vagyis hogy tőkeként kell szembelepnie vele. De éppoly könnyű azt átlátni, hogy a gépek nem szűnnek majd meg a társadalmi termelés hatótényezői lenni, mihelyt például a társult munkások tulajdonává lesznek. Az első esetben azonban elosztásuk, vagyis az, hogy a munkásnak *nem tulajdonai*, ugyanannyira feltétele is a bérmunkára alapozott termelési módnak. A második esetben a megváltozott elosztás a termelés *megváltozott*, csak a történelmi folyamat révén létrejött új alapzatából indulna ki.

(Ford.: Lissauer Zoltán)

* — az elosztás szempontjából. — Ford.